

УДК 930:339.13.025.12.13

АГОРАНОМИ ЕЛЛІНІСТИЧНОЇ ОЛЬВІЇ

М. І. Ніколаєв
(м. Миколаїв)

На основі відновленого літочислення та просопографії Ольвії IV–I ст. до н. е. (синхронізація епонімного каталогу IPE I² 201) уперше виконано просопографічне дослідження агораномного клейміння мірних посудин та агораномних (епіграфічних) гир. Метрологічна діяльність магистратури агораномів елліністичної Ольвії – клейміння мірних посудин – здійснювалося, імовірно, трьома періодами: рубіж IV–III ст. до н. е. (збігається з економічним розквітом), 250–240 рр. до н. е. (збігається з максимальною кризою) і кінець III – перша чверть II ст. до н. е. (збігається з новим економічним зростанням). Магістратура агораномів елліністичної Ольвії складалася з трьох осіб. Генеалогічні розрахунки стабільно свідчать на користь того, що голова колегії агораномів, а втім, й інших колегій та спільнот, перевищує за віком рядових членів на 15–20 років.

Ключові слова: Ольвія; агораномі; керамічне клейміння; агораномні гирі; просопографія; хронологія.

Ceramic stamping and bronze weighs is monuments of metrological activity of agoranomoi of the Hellenistic Olbia. Prosopographical studies of the group of Olbian ceramic stamping and bronze weighs are executed on the basis of the synchronization of the eponymous catalogue IPE I² 201. New tools have been applied: prosopographical dating, prosopographical reconstruction and prosopographical interpretation. Ceramic stamping of Olbia is non-regular process, and it contains three periods of intensive stamping: the boundary of IV–III centuries B. C. (the time of economic recovery), 250–240 years B. C. (the time of the deepest crisis) and the boundary of III–II centuries B. C. (the time of economic recovery). The magistracy of agoranomoi of hellenistic Olvia consisted of three people. The most powerful family of the Dionysios and related families took an active participation in magistracy.

Key words: Olbia; agoranomoi; ceramic stamping; weighs; prosopography; chronology.

Постановка проблеми. У процесі відновлення ольвійського літочислення IV–I ст. до н. е. (синхронізація епонімного каталогу IPE I² 201)¹ була побудована просопографічна модель громади невеликого античного міста, зокрема Ольвії. Модель утримує низку важливих теоретичних положень: громада складається з державних (магістратури тощо), релігійних (фіаси тощо) та інших спільнот, а також із головних і другорядних елітних родин. Епонімний каталог містить повні імена і хронологію

© М. І. Ніколаєв, 2017

¹ ПКЭО; ПрОП; ПрМНО.

активності головних історичних осіб; у суміжні роки епоніми (і/або їхні родичі) брали участь в інших магістратурах. Тобто державні посади по черзі виконувалися вузьким колом вихідців з елітних родів². Інформація про різнопланову діяльність групи осіб хронологічного зрізу, що вивчається, міститься в синхронних епіграфічних пам'ятках: лапідарних написах³, магічних списках, монетних легендах, клеймах, графіті. Наприклад, ім'я евергета Протогена наявне в декреті *IPE I*² 32, двох різних агораномних клеймах на мірних посудинах, монетних легендах *ΠΡΩΤΗΡ*, *ΠΡΩ* і, ймовірно, епонімному каталозі *IPE I*² 201. Аналогічно формуються різноманітні просопографічні відомості й для інших історичних осіб. Водночас просопографія оперує тільки з реальними історичними особами – носіями характерних родових імен, на відміну від ономастики з її гіпотезою про теоретично можливе існування великої кількості омонімічних осіб. Широка популярність вузької групи осіб у громаді практично виключала необхідність використання патронімів⁴. У просопографічній моделі також реалізований родинний протекціонізм, традиція передачі родових імен нащадкам і, як правило, спільна основа імен рідних братів, розташування імен в офіційних списках за старшинством тощо. Ці та інші положення, спираючись на синхронізований календар Ольвії *IPE I*² 201, дали змогу з єдиних хронологічних і просопографічних позицій інтерпретувати й суттєво уточнити датування великої групи лапідарних написів, монет, магічних списків, графіті, тобто побудувати основу для відтворення соціальної історії догетської Ольвії⁵.

Однак до цього часу не стали об'єктом просопографічних і хронологічних студій керамічні клейма й агораномні гирі елліністичної Ольвії – матеріальні свідчення метрологічної діяльності ольвійських агораномів⁶. Причина в тому, що ці пам'ятники мають зазвичай неоднозначну просопографічну інтерпретацію. По-перше, на більшості клейм і гир не зазначено патроніми агораномів; цей природний для мешканців Ольвії факт створює складності для сучасних учених. По-друге, деякі імена агораномів "універсальні", тобто не містять характерних родових ознак⁷, такі, як *Ἀλατοῦριος*, *Νουσιήνιος*, *Ληνάιος*. По-третє, деякі скорочення імен у клеймах, наприклад *ΑΡΙΣΤΟ*[...], *ΠΟΛΥ*[...], відновлюються в декількох альтернативних варіантах. По-четверте, знаходження більшості клейм і гир у міських шарах ускладнює їхнє датування⁸. Також суб'єктивним ускладнювальним чинником є дуже короткий опис деяких клейм видавцями (на відміну від докладного опису гир). Зокрема,

² *Карышковский П. О.* Ольвийские эпонимы // ВДИ. – 1978. – № 2. – С. 87; МАО. – С. 39; ПКЭО; ПрОП.

³ Майже у 90 % лапідарних написів догетської Ольвії згадуються представники восьми найвпливовіших родин.

⁴ ПрОП. – С. 216.

⁵ ПКЭО; ПрОП; ПрМНО.

⁶ Колегія агораномів в античних містах стежила за ринками, стягувала мито за право торгівлі з іноземців, регулювала роздрібну торговельну діяльність, здійснювала метрологічний контроль тощо.

⁷ ПрОП. – С. 223.

⁸ *Федосеев Н. Ф.* Еще раз о пантикапейских агораномах // Древности Боспора. – 2016. – № 20. – С. 484.

немає інформації про послідовність розташування імен⁹. Окрім того, є неопубліковані клейма, які погано збереглися. Більшість зазначених проблем характерна і для магічних списків. Однак, урахувавши відновлене літочислення Ольвії, просо-пографічну модель громади і виявлення просопографічно пов'язаних пам'ятників, останнім часом вдалося виконати їхню початкову інтерпретацію й датування¹⁰.

З огляду на накопичений досвід **мета статті** – перша спроба побудови хронологічної та просопографічної моделей агораномного клейміння і виробництва епіграфічних гир елліністичної Ольвії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріали статті по суті є розвитком досліджень В. В. Рубана і В. В. Крапівіної¹¹, тобто вчених, які в останні десятиліття зробили перші спроби узагальнити дослідження агораномних гир і керамічних клейм. Огляд та аналіз інших публікацій зроблено в працях цих дослідників.

Виклад основного матеріалу. В цьому розділі наведено короткий просопографічний аналіз (далі – *ПА*) доступних автору керамічних клейм та епіграфічних (агораномних) гир Ольвії. Розглянуті вони у передбачуваному хронологічному порядку, без метрологічних характеристик, видалено також генеалогічні розрахунки. Застосовувалася комбінована методика дослідження: зіставлення пам'яток із розглянутою вище просопографічною моделлю громади доповнювалося пошуком різнопланових взаємозв'язків. Зокрема, виявлялися просопографічні та нумізматичні аналогії, наявність і збіг додаткових ознак (анепіграфічних клейм, надчеканів) тощо. Розвиток інституту агораномії в Ольвії вивчається тільки з початку фіксації імен агораномів¹².

1. ΑΓΡΩΝ\ΟΣ¹³ (рис. 1, 2) (усі рисунки подано в Додатках). На сірій глиняній посудині, ретроградно. Розміри *омега* й *омикрон* зменшені; датування – не раніше середини IV ст. до н. е.

ПА: ім'я Ἀγρων недоступно для аналізу. Ἀγρων, ймовірно, ідентичний особі, котра згадується в написі *IGDOP* 105. На нашу думку¹⁴, напис *IGDOP* 105 датується третьою чвертю IV ст. до н. е.; це датування застосовуємо також до клейма Ἀγρωνος.

⁹ Просопографічні дослідження таких клейм слід розглядати як попередні.

¹⁰ ПрОП, ПрМНО.

¹¹ MAO; *Krapivina V. Bronze Weighs from Olbia // The Cauldron of Ariantas / Edited by P. Bilde, J. Højte & V. Stolba. – Aarhus University Press, 2003. – P. 117–130.*

¹² Відомості про агораномів Ольвії пізньоархаїчного класичного періоду фрагментарні й неоднозначні: графіті [δ]ίκαλον – “узаконена міра” (на думку Ю. Г. Виноградова) на мірній ойнохої з Березані (*Виноградов Ю. Г. Политическая история ольвийского полиса VII–I вв. до н. э. – М., 1989. – С. 63*). Водночас в Ольвії знайдено остракон δίκας – “справедливості” (O-76/ΑΓΔ – 239). Про існування інституту агораномів у V ст. до н. е., ймовірно, свідчить клеймо Емінака (MO. – С. 50; *Ivantchik A. Agoranomes dans les cités du Pont nord et occidental // Agoranomes et édiles. Institutions des marchés antiques. – Bordeaux, 2012. – P. 123*).

¹³ *Леви Е. И. Ольвийская агора. – С. 63.*

¹⁴ *Николаев Н. И. Ольвийские декреты... – С. 67. У напису IGDOP 105 наявні: епсилон з короткою внутрішньою гастрою, окремі омикрон і омега малого розміру, що характерно для форм не раніше середини IV ст. до н. е.*

2. ΑΠΑΤΟΥΡΙΟ¹⁵ (рис. 1, 3). Клеймо на сірій глиняній посудині, ретроградно. Видавець за граматичною особливістю (закінчення в *генитиві* на *омикрон*) датує клеймо не пізніше IV ст. до н. е. З іншого боку, ου у третьому складі може бути аргументом до датування не раніше другої половини IV ст. до н. е. За палеографією (зменшений розмір *омикрон*) клеймо датується не раніше середини IV ст. до н. е. Отже, ймовірно, клеймо належить до другої половини IV ст. до н. е.

ΠΑ: Ἀπατούριος – ім'я, характерне для всіх полісів та їхніх колоній, у календарях яких був місяць Апатуріон¹⁶. Ім'я недоступно для аналізу¹⁷.

3. ΕΥΠΟΛΙΟΣ¹⁸ (рис. 1, 4). На сірій глиняній посудині, ретроградно. Зменшений *омикрон* дозволяє датувати клеймо (ἀγορανόμου/ἀγορανομοῦντος) Εὐπόλιος не раніше другої половини IV ст. до н. е.

ΠΑ: два альтернативних варіанти.

а) Εὐπόλις – характерне ім'я Діонісіїв. Ідентифікується, ймовірно, як прашур (вище на 1–2 покоління) історичної особи, активної орієнтовно 303–273 рр. до н. е. на ім'я Εὐπόλις Φιλομήλου;

б) Εὐπόλις Φιλομήλου, син монетного магістрата (ΦΙ), епоніма 303 р. до н. е. і, можливо, агораном на ім'я Φιλόμηλος Διονυσίου з роду Діонісіїв. Згадується в магічних списках *IGDOP* 109, *IGDOP* 110 кінця IV – початку III ст. до н. е. і в декреті *IScM* I 65 як посол Ольвії у 280 рр. до н. е.¹⁹

4. ΑΓΟΡΑΝ\ΑΓΑΘΑΡΧΟ\ΕΥΒΙΟΤΟΥ\[...] (рис. 1, 5). Закінчення *омикрон* у генитиві (Ἀγαθάρχο) свідчить про дату клейма не пізніше кінця IV ст. до н. е. Форми літер характерні для другої половини IV – першої половини III ст. до н. е.

ΠΑ: Ἀγάθαρχος, голова магістратури. Реальна особа на ім'я Агатарх відома за двома магічними списками (у формі Ἀγάθαρκος)²¹, що датуються орієнтовно 326–312 рр. до н. е.

Εὐβίотος, другий агораном. Ім'я часто згадується в ольвійській епіграфіці; з урахуванням розглянутої нижче гирі ΟΛΒΙΟ\ΑΠΟΛΛ\ΩΝΙΟ Δ\ΗΜΟΚΩ передбачається, що Εὐβίотος – батько Дімокона.

Датування клейма ἀγοραν (ομοῦντων) Ἀγαθάρχο(υ), Εὐβιότου, [...], орієнтовно 321–312 рр. до н. е.²²

¹⁵ Леви Е. И. Ольвийская агора. – С. 62–63.

¹⁶ Тохтасьев С. Р. Новые *tabellae defixionum* из Ольвии // *Hyperboreus*. – 2000. – Vol. 6. – Fasc. 2. – С. 302.

¹⁷ ПрОП. – С. 223, 250. У формі Ἀπατούριος ім'я в IV ст. до н. е. згадується в *defixio SEG* 50:702, вірогідно, 340 рр. до н. е. і графіто *SEG* 30:958, 128.

¹⁸ Леви Е. И. Ольвийская агора. – С. 63.

¹⁹ ПрМНО. – С. 250.

²⁰ МАО. – С. 35.

²¹ Також див. лист *IGDOP* 25 Артікона (близько 350 р. до н. е. за датуванням Л. Дюбуа). Спільна основа імен Ἀγάθαρχος і Ἀγαθῖνος, вірогідно, підтверджує їхню належність до роду Агатинів. Нижче наведений факт родинного протекціонізму Агатинів (ΑΓΟΡΑ\[...]ΚΕΣ ΑΝΤΙ\ΜΕΝΑΝ).

²² ПКЭО; ПрОП.

4.1. Гиря ΟΛΒΙΟΥ\ΑΠΟΛΛ\ΩΝΙΟΥ Δ\ΗΜΟΚΩ (https://www.museum.com.ua/nauch_isled/vestn5.html) (рис. 1, 6). З урахуванням досліджень В. В. Крапівіної, нову гирю з Одеського музею Όλβίο. Άπολλωνίο(υ τοῦ) Δημοκῶ(ντος) слід зарахувати до ранніх випусків²³. Дімокон згадується разом з Агатархом²⁴ у магічних списках SEG 50:702, III та IGDOP 106.

4.2. Гиря ΟΛΒΙΟΥ\ΑΠΟ (TE)²⁵ (рис. 1, 7). Гиря Όλβίο. Άπο (λλωνίου?), очевидно, є синхронною до гирі Όλβίο. Άπολλωνίο (υ τοῦ) Δημοκῶ(ντος). Знак TE (в лігатурі) на звороті. Знаки й надчеканки, які трапляються тільки на контрольних гирях, видавець пояснює як, імовірно, пов'язані з перевіркою ваги за часів інших агораномів²⁶. Не виключаючи таке пояснення, зазначимо, що в даному випадку τε(τάρτη), очевидно, позначає вагу – “четвертину” (без прив'язки до метрології, наприклад гирі²⁷ Істрії, Томіса, Анапи).

5. ΑΓΟΡΑ[...]\ΚΕΣ ΑΝΤΙ\ΜΕΝΑΝ²⁸ (рис. 1, 8).

ΠΑ: клеймо άγορα(νομοῦντων) [I]κεσ(ίου), Αντι(μήστωρος), Μέναν(δρου) містить імена відомих історичних осіб та піддається досить надійному просопографічному аналізу.

Ίκέσ(ιος Παντακλέους), головний агораном, епонім 306 р. до н. е., монетний магистрат ΙΚ (“борисфен” № 20, група II, рубіж IV–III ст. до н. е.)²⁹. Рід Пантаклів-Клеомбротів. На користь такої інтерпретації Гікесія свідчить походження з роду Нікоклів (гілки роду Пантаклів-Клеомбротів) третього агораномом на ім'я Μένανδρος (родинний протекціонізм)³⁰.

Άντι(μήστωρ³¹ Άγαθίνου), другий агораном, епонім 296 р. до н. е., особа з неопублікованого *defixio* рубежу IV–III ст. до н. е. Рід Агатинів.

Μένανδρος, третій агораном. Навклер, згадуваний у графіто IGDOP 26, що датоване не пізніше кінця IV ст. до н. е.³² Гілка Нікоклів роду Пантаклів-Клеомбротів. Раніше, через відсутність відомостей про реальну особу на ім'я

²³ ΚΑΟ. – С. 131.

²⁴ ПрМНО.

²⁵ ΚΑΟ. – С. 136.

²⁶ Там же. – С. 131.

²⁷ Gramaticu S. On the metrology of the city of Istros in the autonomous period // Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne. – 2015. – LIX. – P. 25; Sutz M. C. Poids et monnaies de Tomis, Castellane, H. et A. Blanchet, 1900: Congrès international de Numismatique réuni, à Paris, en 1900. Procès-verbaux et memoires. – P. 115–148.

²⁸ Придик Е. М. Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания. – Пг., 1917. – С. 142, № 30; ΜΑΟ.

²⁹ ΜΟ. – С. 81, № 20; ПрОП. – С. 311.

³⁰ Є така, що не впливає на датування, альтернатива: Ίκέσιος Σωκράτους з роду Арістокритидів-Сократидів, епонім 319 р. до н. е. Цей варіант, однак, через присутність Менандра – родича головного агораномом – менш реальний.

³¹ Реконструкція Є. М. Прідіка як Άντι(λάτρου?) справедливо відкинута В. В. Рубаном.

³² Виноградов Ю. Г. Декрет в честь Антестерия и кризис ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. – 1984. – № 1. – С. 70.

Μένανδρος в IV ст. до н. е., ми помилково ідентифікували його з онуком – епонімом 216 р. до н. е. Μένανδρος Ἐκατωνύμου³³.

Датування клейма ἀγορα(νομοῦντων) [Γ]κεσ(ίου), Ἀντι(μήστωρος), Μενάν(δρου): рубіж IV–III ст. до н. е.

6. (ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΟΛΥ ΦΙ)³⁴. Послідовність розташування імен Σωκράτης, Πολυ[...], Φι[...] видавцем не наведена.

ПА: альтернативна інтерпретація.

Σωκράτης, очевидно, голова колегії агораномів, оскільки його ім'я наведено без скорочення, монетний магистрат ΣΩ (“борисфен” № 23, група II, рубіж IV–III ст. до н. е.)³⁵, син епоніма 319 р. до н. е. Ἰκέσιος Σωκράτους, онук епоніма 335 р. до н. е. Σωκράτης Ποσειδωνίου з роду Арістокритидів-Сократидів.

Πολυ[...], ймовірно, другий агораном. Може відповідати іменам Πολύχαρμος, Πολυξενίδης тощо. Не має однозначного трактування. Досить імовірно, Πολυ[...] відповідає монетному магистрату ΠΟ (“борисфен” № 24, група III, рубіж першого–другого десятиріччя III ст. до н. е.)³⁶, оскільки утворює безперервну низку диферентів з ім'ям першого агораномі Сократа (№ 23, 24).

Φι[...], скорочення імені має альтернативну інтерпретацію:

а) епонім 303 р. до н. е. Φι(λόμηλος Διονυσίου) з роду Діонісіїв, монетний магистрат ΦΙ (“борисфен” № 21, група II, рубіж IV–III ст. до н. е.)³⁷. Див. безперервну низку диферентів № 21, 23, 24;

б) Φί(λων Σωκράτου) (графіто IGDP 95) – наймолодший член фіасу Бореїків³⁸ з роду Арістокритидів-Сократидів. У цьому варіанті спостерігається родинний протекціонізм: перший агораном Σωκράτης → третій агораном Φί(λων Σωκράτου)³⁹.

Отже, клеймо (ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΟΛΥ ΦΙ), ймовірно, належить до першого десятиріччя III ст. до н. е.

7. ΠΕΔΙΕΩΣ\ΖΩΙ ΑΓΟΡΑ⁴⁰ (рис. 1, 9). Додаткове клеймо з восьминомом.

ПА: відома історична особа.

Πεδιέως Ζωῖ(λου), головний агораном. В. В. Рубан слушно вважав його родичем Зойла Педеева (Ζωῖλος Πεδιέως) з каталогу IPE I² 201. Ζωῖλος Πεδιέως – епонім 336 р. до н. е. Його брат Λάμπων Πεδιέως (SEG 32:795) у 332–328 р. до н. е. був стінобудівником⁴¹. Активність Πεδιέως Ζωῖ(λου), агораномі та, вірогідно, монетного

³³ ПрОП. – С. 85.

³⁴ МАО. – С. 39.

³⁵ МО. – С. 81, № 23; ПрОП. – С. 311.

³⁶ МО. – С. 81, № 24.

³⁷ Там же. – С. 81, № 21; ПрОП. – С. 311.

³⁸ ПКЭО. – С. 70–74.

³⁹ Там же. – С. 72. Розгалуженість роду Арістокритидів-Сократидів не дає змоги встановити ступінь спорідненості Філона і Сократа. Див. нижче гирю ΟΛΒΙΟ\ΦΙΛΩ.

⁴⁰ МАО. – С. 34.

⁴¹ ПКЭО. – С. 43–50.

магістрата Ε (‘‘борисфен’’ № 25, група III)⁴² належить до рубежу IV–III ст. до н. е. – першого десятиріччя III ст. до н. е. Правдивість датування клейма Πεδιέως Ζωί(λου) ἀγορα(νόμου/νομοῦντος) підтверджується монетною емісією: безперервна низка ‘‘борисфенів’’ № 21, 23, 24, 25.

8. ΕΚΑΤΕΩΝ\ΠΕΔΙΕΩΣ[...] (повідомлення к.і.н. І. О. Снитка; клеймо втрачено).

ПА: відомі історичні особи.

Ἐκατέων (Ἀριστοκράτους), головний агораном, епонім 292 р. до н. е., походить із роду Аристократидів.

Πεδιέως (Ζωῖλου), другий агораном, інтерпретований вище; активний на рубежі IV–III ст. до н. е. – у першому десятиріччі III ст. до н. е. Клеймо (ἀγορανομοῦντων) Ἐκατέων(ύμου), Πεδιέως, [...], вірогідно, зверху, хронологічно примикає до клейма ΠΕΔΙΕΩΣ\ΖΩΙ ΑΓΟΡΑ.

9. ΑΡΙΣΤΕΙ\ΑΓΟΡΑΝ⁴³ (рис. 1, 10). Сліди ремонту. Додаткове клеймо з восьминогом – датувальна ознака кінця IV – першого десятиріччя III ст. до н. е.

ПА: Ἀριστείδης, головний агораном, вірогідно, нащадок епоніма 355 р. до н. е. Διονύσιος Ἀριστείδου з роду Діонісіїв. Діонісії – єдиний рід догетської Ольвії з успадкуванням імені від батька до сина⁴⁴. Ім’я Ἀριστείδης більше не згадується в ольвійській епіграфіці. Монетні скорочення ΑΡ, ΑΡΙ, ΑΡΙΣ тлумачаться неоднозначно.

Шлях датування клейма Ἀριστεί(δου) ἀγοραν(όμου/ομοῦντος) – використання додаткового клейма з восьминогом.

10. ΝΟΥΜΗΝΙΟΥ\ΑΓΟΡΑΝΟΜΟ⁴⁵. Публікується вперше (рис. 1, 11). Випадкова знахідка 1970 р. у Нижньому місті Ольвії. Зберігається в Миколаївському краєзнавчому музеї (інв. А-2570). Збереженість дуже гарна. Клеймо нанесено на тонкостінну посудину з білою обмазкою (із зеленуватим відтінком). У лівій частині клейма розміром 60 × 19 мм зображено повернутого праворуч дельфіна. Праворуч від основного клейма розташовано додаткове клеймо з восьминогом (діаметр 20 мм). Простежуються сліди ремонту посудини. Реконструкція тексту Νοῦμηνί(ο) ἀγοραν(όμου/ομοῦντος) (висота літер – 5 мм, *омикрон* – 3 мм). Форма генитива οο> ο характерна для написів не пізніше IV ст. до н. е.

Датування ґрунтується на анепіграфному клеймі з восьминогом: рубіж IV–III ст. до н. е. – перше десятиріччя III ст. до н. е.

ПА: неможливий.

Νοῦμηνίος, головний агораном. Ім’я Нуменій не піддається родовій інтерпретації. Νεομηνίος з *defixio IGDOG* 110 кінця IV – початку III ст. до н. е., імовірно, одна й та сама особа⁴⁶.

⁴² МО. – С. 81, № 25. Див. нижче альтернативний варіант інтерпретації диферента № 25.

⁴³ МАО.

⁴⁴ ПрОП. – С. 247.

⁴⁵ Щиро дякую співробітникам Миколаївського краєзнавчого музею за сприяння в роботі та наданий дозвіл на публікацію матеріалів.

⁴⁶ ПрОП. – С. 223; ПрМНО. – С. 260–265.

11. ΑΓΟΡΑΝ\ΕΠΙΚΟΥ\ΤΟΥ ΧΑΡ⁴⁷ (рис. 1, 12). Клеймо з восьминогом – датувальна ознака кінця IV – раннього III ст. до н. е.

ПА: дуже складний та альтернативний.

а) Патронім реконструюється як Χάρμος (*IPE I² 215*). Тоді текст клейма: ἀγοραν(όμου/ομοῦντος) Ἐπικού(ρου) τοῦ Χάρ(μου?)⁴⁸. У поєднанні з похідним ім'ям Πολύχαρμος (див. клейма ΠΟΛΥΞΕΝΙΔΗΣ ΠΟΛΥΧΑΡΜΟΣ та, вірогідно, ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΟΛΥ ΦΙ), це підтверджує традиційну наступність виконання посади;

б) Ἐπικού(ρου) τοῦ Χαρ(ιναύτου?)⁴⁹, імовірно, виходець із роду Нікератів; відомо співзвучне ім'я Χαίρημων; крім того, це ім'я іноді згадується у формі Χαρίμων (*IG VII 3179; IG VII 3175*). Однак гиря ΟΛΒΙΟ\ΧΑΡΙΝΑΥ з ім'ям Χαριναύτης, вихідця з роду Нікератів, датується, ймовірно, пізнім періодом (див. нижче).

12. (ΠΟΛΥΞΕΝΙΔΗΣ ΠΟΛΥΧΑΡΜΟΣ)⁵⁰. Послідовність розташування імен Πολυξενίδης, Πολύχαρμος в оригіналі й інші суттєві особливості клейма невідомі.

ПА: клеймо не піддається інтерпретації та датуванню.

Πολύχαρμος, агораном; ім'я трапляється і в інших написах Ольвії, що належать до різних родів.

Πολυξενίδης, агораном; припускаю спорідненість з епонімом 309 р. до н. е. Ἀθήναιος Πολυξένου і 214 р. до н. е. Ἰκέσιος Πολυξένου, ймовірно, з роду Поліксенів. Клеймо (ΠΟΛΥΞΕΝΙΔΗΣ ΠΟΛΥΧΑΡΜΟΣ) не має однозначного трактування.

Ключем до обережного датування клейма першим десятиріччям III ст. до н. е., очевидно є розглянуте вище клеймо (ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΟΛΥ ΦΙ), в якому третій агораном – якийсь Πολυ....

13. [...]ΔΑΙΚΡΑΤΟΥΣ\ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ\ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥ⁵¹.

ПА: відомі історичні особи за винятком Олександра. Клеймо [ἀγορανομοῦντων?] Δαϊκράτους, Ἀλεξάνδρου, Πρωτογένου на основі хронології життєдіяльності Протогена попередньо датується 270–240 рр. до н. е.⁵²

Δαϊκράτης, головний агораном. Вірогідно, його онук – епонім 209 р. до н. е. Δαϊκράτης Ἀριστοδήμου, син – епонім 225 р. до н. е. Ἀριστό[δημος Δαϊκράτους?] Рід Дайкратів-Аристодімів.

Ἀλέξανδρος, другий агораном; даних немає.

Клеймо датується орієнтовно 250–240 рр. до н. е.

13.1. Гиря ΟΛΒΙΟ\ΑΡΙΣΤΟ (ΕΥ)⁵³ (рис. 1, 13). Видавець зараховує гирю до пізнього періоду.

⁴⁷ ΜΑΟ. – С. 32–33.

⁴⁸ *Ivantchik A. Agoranomes dans les cités du Pont nord et occidenta.* – Р. 123.

⁴⁹ ΜΟ. – С. 81, № 25. Є альтернатива в інтерпретації диферента Ε на “борисфені” № 25, група III: а) Πεδιέως Ζωί(λου); б) Ἐπικού(ρου) τοῦ Χάρ(μου?).

⁵⁰ ΜΑΟ. – С. 39.

⁵¹ *Книпович Т. Н. Население Ольвии в V–I вв. до н. э. по данным эпитафических источников // МИА. – М., 1956. – № 50 / под ред. В. Ф. Гайдукевича. – С. 132.*

⁵² ПроП. – С. 197–198.

⁵³ ΚΑΟ.

ПА: інтерпретація майже не реальна; скорочення імені відновлюється багатьма варіантами. Інтерпретація видавцем приписки ЕУ не враховує можливість інших читань.

14. ΠΡΩΤΟΓΕΝ\ΔΗ[ΜΗΤ]ΡΙΟΥ\ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ⁵⁴ (рис. 2, 1).

ПА: клеймо (ἀγορανομοῦντων) Πρωτογέν(ους), Δημητρίου, Δημητρίου хронологічно пізніше щодо попереднього, оскільки Протоген тут уже обіймає посаду голови колегії агораномів.

Δημήτριος (Φωκρίτου?), другий агораном. Походить із невідомого роду. Вірогідно, монетний магістрат 270–240 рр. до н. е. ΔΗΜΗ(ΤΡΙΟΥ) та сітон із присвяти *IOLB* 72 орієнтовно 256–245 рр. до н. е.⁵⁵

Δημήτριος, третій агораном. Як варіант: батько епоніма 196 р. до н. е. Εὐρησίβιος Δημητρίου? У цьому випадку перетин інтервалів активності всіх трьох агораномів лежить у діапазоні 246–244 рр. до н. е.

15. ΑΓΟΡΑ ΔΗΜΗ ΑΘΗΝΑΙ ΠΟΣΙΔΕ⁵⁶.

ПА: просопографічне датування клейма ἀγορα(νομοῦντων) Δημη(τρίου), Ἀθηναί(ου), Ποσίδε(ίου) можливо у разі спільного розгляду його з попереднім клеймом. Отже, клеймо хронологічно йде за попереднім. Це підтверджується ім'ям агораномом Δημήτριος, який тут уже виступає головою колегії.

Δημή(τριος Φωκρίτου?), головний агораном, сітон із присвяти *IOLB* 72 орієнтовно 256–245 рр. до н. е., походить з невідомого роду, монетний магістрат ΔΗΜΗ, 270–240 рр. до н. е.

Ἀθήναι(ος Κόνωνος?), другий агораном. Походить із роду Батаків. Сітон із присвяти *IOLB* 72 орієнтовно 256–245 рр. до н. е. Як бачимо, імена перших двох агораномів не тільки збігаються з іменами сітонів із присвяти *IOLB* 72, але й перераховані в тій же послідовності.

Ποσίδε(ος Διονυσίου), (див. *IPE* I² 189, *IG* 813), третій агораном, вірогідно, монетний магістрат По (омикрон розташований усередині ni)⁵⁷. Рід Діонісіїв⁵⁸.

Хронологічні інтервали агораномів клейма ἀγορα(νομοῦντων) Δημη(τρίου), Ἀθήναι(ου), Ποσίδε(ίου) перетинаються у 245–241 рр. до н. е.

15.1. Гиря ΟΛΒΙΟΥ\ΑΡΙΣΤΟ (По)⁵⁹ (рис. 2, 2). Видавець припустив, що надчеканка По (омикрон розташований усередині ni) може позначати ім'я Посідей.

ПА: з огляду на збіг із диферентом По на “борисфені” № 66 (див. вище) гіпотеза В. В. Крапівіної вважається справедливою. Отже, ймовірно, агораномом ΑΡΙΣΤΟ змінив агораномом Ποσίδεος (Διονυσίου?), який орієнтовно 245–241 рр. до н. е. виконував посаду третього агораномом (див. клеймо ἀγορα(νομοῦντων) Δημη(τρίου), Ἀθηναί(ου), Ποσίδε(ίου). З урахуванням факту багаторічної кланової ворожнечі Діонісіїв і Аристократидів, очевидно, можна виключити з можливих імен агораномів представника

⁵⁴ Придик Е. М. Инвентарный каталог клейм. – С. 97, № 733.

⁵⁵ КАМО. – № 352; ПрОП.

⁵⁶ МАО. – С. 34–35.

⁵⁷ МО. – С. 81, № 66.

⁵⁸ ПрОП. – С. 269.

⁵⁹ КАО.

Аристократидів, якогось Аристо-крата (Ἀριστοκράτης τοῦ δεῖνος), відомого із синхронного декрету *IPE* Γ² 32 на честь Протогена. З урахуванням хронологічно близького клейма ([ἀγορανομοῦντων?] Δαῖκράτους, Ἀλεξάνδρου, Πρωτογένου), припускаємо, що АΡΙΣΤΟ – скорочення імені епоніма 225 р. до н. е. Ἀριστό[δημος Δαῖκράτου?]. Додатковий аргумент до гіпотези – лунарна *сигма*, яка в лапідарному архіві Ольвії⁶⁰ зазначена у 230–200 рр. до н. е. Крім того, відзначається родинний протекціонізм: Δαῖκράτης τοῦ δεῖνος → Ἀριστό[δημος Δαῖκράτου?]. Варіант датування гирі Ὀλβίο. Ἀριστο[δήμου?]: орієнтовно 235–225 рр. до н. е.

15.2. Гиря ΟΛΒΙΟ\ΔΙΟΝΥ⁶¹ (рис. 2, 3). Гиря, на думку видавця, хронологічно близька до попередньої за іконографією та якістю.

ПА: з урахуванням фрагмента генеалогічного дерева Діонісіїв та інформації видавця агораномом може бути як Διονύσιος Ἀγρότου, епонім 200 р. до н. е., так і Διονύσιος Διονυσίου (наприклад, присвяту *IPE* Γ² 189). Відповідно, датування гирі Ὀλβίο. Διονυ[σίου], ймовірно, близьке до 240–210 рр. до н. е.

16. (ΑΘΗΝΑΙΟΣ\(?)ΛΗΝΑΙΟΣ\(?)ΠΟΣΙΔΕΙΟΣ)⁶². Послідовність розташування імен Ἀθήναιος, Ληνάιος, Ποσίδεος видавцем не наведена.

ПА: збіг імен Ἀθήναιος (Κόνωνος?) та Ποσίδεος (Διονυσίου?) з іменами з попереднього клейма дає змогу умовно припустити, що клеймо хронологічно примикає до попереднього.

Ληνάιος, агораном; інтерпретація неможлива.

17. (ΑΘΗΝΑΙΟΣ\(?)ΠΑΝ\(?)[…])⁶³. Послідовність розташування імен Ἀθήναιος, Παν(τακλῆς?) в оригіналі видавцем не наведена.

ПА: надійна інтерпретація неможлива. Є альтернативні варіанти.

а) Ἀθήναιος (Κόνωνος?), агораном, сітон із присвяти *IOlb* 72 орієнтовно 256–245 рр. до н. е., можливо, монетний магістрат ΑΘ (ΑΘΗ) з роду Батаків. Очевидно, ця ж особа зазначена в клеймах ΑΓΟΡΑ ΔΗΜΗ ΑΘΗΝΑΙ ΠΟΣΙΔε і (ΑΘΗΝΑΙΟΣ\(?)ΛΗΝΑΙΟΣ\(?)ΠΟΣΙΔΕΙΟΣ).

Παν(τακλῆς Ἰκέσιου?), агораном, монетний магістрат ΠΑΝ (240–220 рр. до н. е.), ймовірно, епонім 270–240 рр. до н. е. Виходець з роду Пантаклів-Клеомбротів. Відзначається спадкоємність: Ἰκέσιος (Παντακλέους) → Παν(τακλῆς Ἰκέσιου?);

б) імена Ἀθήναιος і Παν(τακλῆς?) зазначені наприкінці IV – на початку III ст. до н. е.

Клеймо Ἀθήναιος, Παν(τακλῆς?) може бути виконано й у першому, і в другому періоді керамічного клейміння Ольвії.

18. ΦΙΛΟΜΗΣ\ΕΥΒΙΟΥ\ΘΕΥΙ⁶⁴. Клеймо – гроно винограду і трирядкове дзеркальне відображення не цілком чіткого грецького напису з ім'ям Філомеса, сина Євбія, онука Тея (?) (опис видавця).

⁶⁰ ПрОП. – С. 230.

⁶¹ КАО.

⁶² МАО.

⁶³ МАО.

⁶⁴ КАО. – С. 129.

ПА: на нашу думку, з урахуванням аналогів у клеймі наведені імена трьох агораномів.

Φιλόμενης, головний агораном. Очевидно, скорочення імені Φιλόμενης наведено в *генитиві*, тобто Φιλομη(λεύς). Видавець зазначає, що скорочення Φιλόμενης збігається з ім'ям Φιλόμενης Διονυσίου з каталогу епонімів *IPE I*² 201 (епонім 303 р. до н. е. з роду Діонісіїв, монетний магістрат ΦΙ “борисфен” № 21, група II, рубіж IV–III ст. до н. е.⁶⁵). Далі обґрунтована альтернативна інтерпретація особи головного агораномом через одне покоління нижче.

Εὐβίος, другий агораном. Гіпотеза видавця про те, що унікальне в Ольвії ім'я Εὐβίος є *зипокорістіком* імені Εὐβίωτος не підтверджується (<http://epigraphy.packhum.org>). Ім'я Εὐβίος (рід Гераклідів) як патронім відзначено в декреті колегії Семи *IPE I*² 76 (217–207 рр. до н. е.) і вівтарі Матері богів (215–185 рр. до н. е.)⁶⁶. Відповідно, активність цієї особи припадає орієнтовно на 247–237 рр. до н. е. Формально датування відповідає й монетному скороченню ΕΥΒ⁶⁷.

Θεμ. (?), третій агораном. Четверта буква з урахуванням особливостей лиття⁶⁸ помилково відображається як *йота*. Цей фрагмент імені можна порівняти з монетними легендами ΘΕΥΠ, ΘΕΥ⁶⁹.

В Ольвії відома практично синхронна група монетних скорочень ΦΙΛ⁷⁰, ΕΥΒ, ΘΕΥ, що збігається з іменами на клеймі. Ймовірно, датування клейма ἀγορα(νομοῦντων) Φιλομη(λεύς), Εὐβίου, Θεμ.(?) орієнтовно 250–230 рр. до н. е. Підтверджується це датування тим, що аналогічна надчеканка “гроно винограду” відома на синхронній монеті ΘΕΥ.

18.1. Гиря ΟΕΥΚΑΙ\ΟΥΣΚΑΕ\[...]ΑΝΑ[...]⁷¹.

ПА: напис прочитати неможливо. Варіант інтерпретації:

ΟΕΥΚΑΙ (Θευκλής?, Θεγκύδης), перший агораном, може бути ідентифікований ім'ям агораномом Θεμ. (?) (див. вище). Ім'я ΘΕΥ можна зіставити з монетами ΘΕΥΠ, ΘΕΥ⁷².

ΟΥΣΚΑΕ (Θυσκής?), другий агораном, монетний магістрат ΘΥ⁷³;

⁶⁵ МО. – С. 81, № 21; ПрОП. – С. 311.

⁶⁶ Avram A. Notes epigraphiques (1) // Pontica. – 2011. – P. 137. – Nr. 44; ПрОП. – 228.

⁶⁷ АМСП. – № 417 (250–240 рр. до н. е.); Фролова Н. А., Абрамзон М. Г. Монеты Ольвии в собрании Государственного исторического музея. Каталог. – М., 2005. – № 1430, 1431 (240–230 гг. до н. э.).

⁶⁸ Неточна передача літер характерна для процесу лиття. Див., наприклад, помилкову форму ΦΑΝΟΚΛΚΕ замість ΦΑΝΟΚΛΗΣ на гирі з Істрії (*Gramaticu S. On the metrology of the city of Istros in the autonomous period.* – P. 22).

⁶⁹ АМПС. – № 403; КАМО. – № 365, 370, 371.

⁷⁰ ΚΑΟ. – С. 131. Гирю ΦΙΛΩ (рис. 2, 7) відповідно до аналізу якості видавець зраховує до пізнього періоду. Однак якість виконання визначається і зносом ливарної форми. Інтерпретація гирі альтернативна: Φίλω (ν Σωκράτου) (ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΟΛΥ ΦΙ; див. вище) або Φιλόμενης (часто трапляється заміна *омикрон* на *омега* і навпаки).

⁷¹ Krapivina V. Bronze Weighs from Olbia. – P. 120.

⁷² АМСП. – № 403; КАМО. – № 365, 370, 371.

[...]ANA[...], третій агораном; фрагмент прочитати неможливо. Як варіант, гиря хронологічно близька до клейма ΦΙΛΟΜΗΝΣ\ΕΥΒΙΟΥ\ΘΕΥΙ завдяки схожості фрагмента ΟΕΥΚΑΙ і монетного скорочення ΘΕΥΙ. В. В. Крапівіна з урахуванням якості та іконографії зарахувала гирю до пізнього періоду.

19. ΑΡΙΣΤΩΝ\ΕΥΜΕΝΕΣ\ΠΟΣΙΔΕΟΣ⁷⁴. Прямокутне трирічкове клеймо розміром 44 × 27 мм. Ἀρίστων, Εὐμένες, Ποσίδεος, містить імена агораномів у *номінативі*. Як зазначає В. В. Крапівіна, всі три імені трапляються в лапідарній епіграфіці другої половини III–II ст. до н. е.

ПА: відомі історичні особи рубежу III–II ст. до н. е.

Ἀρίστων (Νικηράτου), головний агораном із роду Нікератів, епонім 218 р. до н. е., монетний магістрат ΑΡΙ, ΑΡ (“борисфени” останніх груп)⁷⁵.

Εὐμένης або Εὐμένες (Συρίσκου), другий агораном, епонім 201 р. до н. е., вірогідно, дедикант присвяти з Неаполя Скіфського⁷⁶. Гілка Леопрепидів роду Леократидів-Евресибіадів.

Ποσίδεος (Ποσιδέου), третій агораном, див. декрети *ΙΡΕ Ι² 77* та *ΙΡΕ Ι² 78* ориєнтовно 205–198 рр. до н. е.⁷⁷; родич епоніма 200 р. до н. е. Διονύσιος Ἀγρότου. Рід Діонісіїв. Останнім часом ми обґрунтували гіпотезу про те, що саме ця особа встановила чотири посвяти у Неаполі та одну в Ольвії.

Датування клейма Ἀρίστων, Εὐμένες, Ποσίδεος: рубіж III–II ст. до н. е. Агораноми належать до взаємопов’язаних родів, які домінували в Ольвії на цей час⁷⁸.

19.1. Гиря ΟΛΒΙΟΥ\ΚΡΙΤΟΒΟΥ⁷⁹ (рис. 2, 4) має просопографічний зв’язок із розглянутим вище клеймом.

ПА: відома історична особа. Короткою формою імені Κριτόβουλος є Κρίτος⁸⁰. Κρίτος (Νικηράτου), історична особа з роду Нікератів, рідний брат Аристора Нікератива (див. клеймо ΑΡΙΣΤΩΝ\ΕΥΜΕΝΕΣ\ΠΟΣΙΔΕΟΣ), епонім 210 р. до н. е., активний монетний магістрат ΚΡΙ⁸¹.

Гиря Ὀλβίω. Κριτοβού[λου] датується 220–200 рр. до н. е., що відповідає гіпотезі видавця⁸².

19.2. Гиря ΟΛΒΙΟΥ\ΧΑΡΙΝΑΥ⁸³ має просопографічний зв’язок із розглянутим вище клеймом. Видавець на підставі аналізу якості виготовлення та іконографії зарахувала гирю Ὀλβίω. Χαριναύ(του) до пізньої хронологічної групи.

⁷³ АМСП. – № 419 (250–240 рр. до н. е.).

⁷⁴ КАО. – С. 128.

⁷⁵ МО. – С. 81, № 91, 92.

⁷⁶ ПКЭО. – С. 68.

⁷⁷ ПрОП. – С. 303.

⁷⁸ ПКЭО. – С. 249; ПрОП. – С. 213.

⁷⁹ КАО.

⁸⁰ Тохтасьев С. Р. Новые *tabellae defixionum* из Ольвии. – С. 312.

⁸¹ АМСП. – № 442, 443, 447 (220–200 рр. до н. е.); КАО. – № 426–428, 433 (220–190 рр. до н. е.); ПрОП. – С. 312.

⁸² КАО. – С. 131.

⁸³ Там же.

ПА: ім'я Χαριναύτης має спільну основу із родовим ім'ям Нікєратів Χαρήμων. Крім того, в епіграфіці згадується форма Χαρίμων (IG VII 3179; IG VII 3175). Пропонується гіпотеза про спорідненість Харінавта й Хайремона. Відповідно, датування гирі Όλβίο. Χαριναύ(του), ймовірно, – кінець III ст. до н. е.

20. ΑΓΟΡΑΝΟΜ\ΙΣΤΙΚΩΝΤΟ\Ε[...]\ΡΟΦ\ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥ⁸⁴ зазначена в декреті IPE I² 76 колегії Семи близько 217–207 рр. до н. е.

ПА: Ίστικῶν (Μητροδώρου?), головний агораном, рід невідомий⁸⁵. Ім'я дуже рідкісне (див. декрет IPE I² 76). Виконання Істіконом посади члена колегії Семи (п'ятий у списку) підтверджує його статус, необхідний для виконання посади голови колегії агораномів.

Ε[ύστ]ροφ(ος) ?, другий агораном; реконструкція імені має нібито єдиний варіант, раніше в Ольвії та Північному Причорномор'ї не зафіксований (<http://epigraphy.packhum.org>).

Μενεκράτης, третій агораном; характерне ім'я Аристократидів. Доля Аристократидів після конфлікту з Діонісіями орієнтовно 230 рр. до н. е. невідома. Характерне ім'я Аристократидів Δάμ[ατος τοῦ δεῖνος] носив епонім 189 р. до н. е.⁸⁶ Генεαλογічний розрахунок за епонімом 314 р. до н. е. Μενεκράτης Θεοκλέους дає пік активності його, очевидно, нащадка в 194 р. до н. е., що відповідає порядку розташування агораномів. Імовірно, датування клейма (ἀγορανομ)οὔντων Ίστικῶντο(ς), Ε[ύστ]ρόφ(ου)?, Μενεκράτου – кінець III – початок II ст. до н. е.

21. [ΑΓ]ΟΡΑΝΟΜ\[ΙΣ]ΤΙΚΩΝΤ[...]\[...]\ΩΓ.Ο[...]\[...]\ΚΡΑ[...]⁸⁷. (Рис. 2, б). (Αγορανομ)οὔντων [Ίσ]τικῶντ[ος], [...]\ΩΓ.Ο[...], [Μενε]κρά[του?].

ПА: як варіант, фрагмент [...]\ΩΓ.Ο[...], слід читати як [Μητροδ]ώρο[υ?]. У такому випадку клеймо містить повне ім'я [Ίσ]τικῶντ[ος] [Μητροδ]ώρο[υ?] головного агораноміа і члена колегії Семи (див. вище). Далі, ймовірно, йдуть скорочені імена двох членів колегії Εὔστρόφου? та Μενεκράτου. Отже, клеймо розглядається як різновид попереднього.

22. ΑΓΟΡΑ ΗΡΟΦΙ ΣΙΜΟ ΣΙΒ⁸⁸.

ПА: є високий ризик датування клейма ἀγορα(νομ)οὔντων Ηροφί(λου), Σίμο(υ), Σιβ(...?).

Ηρόφι(λος), головний агораном, ідентифікується з епонімом Ольвії 191 р. до н. е. Ηρόφιλος τοῦ δεῖνος з роду Анаксименів-Герофілів; датування клейма можна позначити кінцем III – першою чвертю II ст. до н. е.

Σίμος ?, другий агораном, рід невідомий. Виконання посади монетного магістрату підтверджується, мабуть, синхронною монетною легендою ΣΙ⁸⁹.

Σιβ (...?), третій агораном; скорочення СІВ не доступно для аналізу.

⁸⁴ ΜΑΟ. – С. 35.

⁸⁵ ПрОП. – С. 226–227.

⁸⁶ ПКЭО. – С. 131.

⁸⁷ ΜΑΟ.

⁸⁸ ΜΑΟ.

⁸⁹ ΑΜСП. – № 428 (210–200 рр. до н. е.); ΚΑΜΟ. – № 430 (220–210 рр. до н. е.).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подані нижче результати узагальнення матеріалів слід розглядати як перше наближення; окремі гіпотези, безумовно, можуть бути скориговані.

Як відомо, в Ольвії, на відміну від Херсонеса Таврійського, не проводилося амфорне клейміння, а тільки клейміння мірних посудин⁹⁰. Початок епіграфного клейміння посудин, черепиці та випуску епіграфних гир належить до третьої чверті IV ст. до н. е. Клейма повторюють монетний тип із зображенням Аполлона⁹¹ (рис. 1, 1). До відокремленої групи ранніх, тих що потребують подальшого спеціального вивчення, агораномних клейм Ольвії на сірих глиняних простих посудинах належать ретроградні клейма ΑΓΡΩΝΟΣ, ΑΠΑΤΟΥΡΙΟ і ΕΥΠΟΛΙΟΣ⁹². Просопографічний аналіз цих імен недоступний.

Модель керамічного клейміння елліністичної Ольвії (із зазначенням посади агораномна), вірогідно, являє собою процес, що складається з трьох автономних періодів інтенсивного, ймовірно, щорічного, клейміння, що перемежується або епізодичним клеймінням, або повною його відсутністю. Про періодичність виробництва агораномних гир даних немає; клейміння посудин і випуск агораномних гир є, очевидно, двома незалежними процесами.

Перший період інтенсивного клейміння датується кінцем IV – першим десятиріччям III ст. до н. е., синхронний з емісією II–III груп “борисфенів” і відповідає різкому зростанню продуктивних сил⁹³. Для цього періоду характерна група мірних ємностей із додатковим анепіграфним клеймом із восьминогом: Πεδιέως Ζωί(λου) ἀγορα(νόμου/νομοῦντος), також Ἀριστεί(δου) ἀγοραν(όμου/ομοῦντος), також Νουμηνίου(υ) ἀγοραν(όμου/ομοῦντος) і ἀγοραν(όμου/ομοῦντος) Ἐλικού(ρου) τοῦ Χάρ(μου?). Надійність датування цієї групи клейм визначається однозначно датованими клеймами зі згадкою Педєя Зойлова. Існування першого періоду клейміння базується також на переконливій просопографічній інформації: група імен агораномів відповідає хронологічно безперервній низці диферентів № 20, 21, 23, 24, 25 на “борисфенах” II–III груп⁹⁴, також збігається з іменами епонімів та іменами із синхронних магічних списків⁹⁵. До першого періоду клейміння належать і клейма ἀγοραν(ομοῦντων) Ἀγαθάρχο(υ), Εὐβιότου, [...], ἀγορα(νομοῦντων) [Γ]κεσ(ίου), Ἀντι(μῆστωρος), Μενάν(δρου), (Σωκράτης, Πολυ[...], Φι[...]), (ἀγορανομοῦντων)

⁹⁰ Ivantchik A. Agoranomes dans les cités du Pont nord et occidental. – P. 123.

⁹¹ MAO; Федосеев Н. Ф. Три новых клейма на тонкостенных сосудах // СА. – 1991. – № 2. – С. 246.

⁹² Леви Е. И. Ольвийская агора // Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху / под ред. В. Ф. Гайдукевича. (МИА. – № 50). – 1956. – С. 35–118; MAO; Монахов С. Ю. О штампах для клейменения херсонесских амфор // СА. – 1981. – № 2. – С. 267; Lang M., Crosby M. Weights, Measures and Tokens. The Athenian Agora. – X. 1964. – Princeton. DM45.

⁹³ Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII–I вв. до н. э. – 1989. – С. 151.

⁹⁴ MO. – С. 81, табл. 4; ПрОП. – С. 162. Підтверджуються гіпотези П. Й. Каришковського про перерву в карбуванні “борисфенів” I та II груп та про відсутність перерви між II і III групами.

⁹⁵ ПрОП, ПрМНО.

Ἐκατεων(ύμου), Πεδιέως, і, ймовірно, (Πολύχαρμος, Πολυξενίδης) і (Ἀθήναιος, Παν(τακλῆς)?). Слід зауважити, що клеймо Херсонеса ΗΡΕΑΣ на мірній посудині датується 303–290 рр. до н. е.⁹⁶, тобто є синхронним першому періоду ольвійського агораномного клейміння.

Другий період клейміння посудин пов'язаний, у тому числі, з діяльністю ольвійського евергета Протогена і хронологічно збігається із загостренням кризи у 250–240 рр. до н. е. Клейма другого періоду: [ἀγορανομοῦντων?] Δαϊκράτους, Ἀλεξάνδρου, Πρωτογένου, також (ἀγορανομοῦντων Πρωτογέν(ους), Δη[μητ]ρίου, Δημητρίου і ἀγορα(νομοῦντων) Δημη(τρ)ίου), Ἀθηναί(ου), Ποσιδε(ίου), також (Ἀθήναιος, Ληναίος, Ποσιδεος) і ἀγορα(νομοῦντων) Φιλομη(λεύ)ς, Εὐβίου, Θεου(?). Гиря ΟΕΥΚΑΙ\ΟΥΣΚΑΕ\[...]ΑΝΑ\..., ймовірно, хронологічно близька до останнього клейма. Клейміння мірних посудин, а втім, і астіномне амфорне клейміння Херсонеса, що синхронне з другим періодом ольвійського клейміння, невідоме⁹⁷.

Третій період належить до кінця III – першої чверті II ст. до н. е. і, можливо, зумовлений економічною стабілізацією міста, емісією срібла тощо. Клейма третього періоду: Ἀρίστων, Εὐμένες, Ποσιδεος, також (ἀγορανομ)οῦντων Ἰστικῶντο(ς), Ε[ύστ]ρόφ(ου)?, Μενεκράτου, і, ймовірно, їх різновид (ἀγορανομ)οῦντων Ἰστικῶντ(ος) [Μητρ]οδώ[ρου?], [Εὐστρόφου?, Μενε]κρά[του?], а також ἀγορα(νομοῦντων) Ἦροφί(λου), Σίμο(υ), Σιβ(...), і гирі Ὀλβίο. Κριτοβού(λου), Ὀλβίο. Χαριναύ(του). У цьому періоді помітна діяльність роду Нікератів.

Херсонеські клейма на мірних посудинах ΣΚΥΘΑΣ і ΑΣΤΙΝΟΜΟΥΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ датуються відповідно 205–196 і 195–180 рр. до н. е.⁹⁸, що хронологічно збігається з третім періодом ольвійського клейміння. У поєднанні із синхронним Херсонесу першим періодом ольвійського клейміння це свідчить на користь гіпотези Н. Ф. Федосеева⁹⁹ про існування економічного союзу або близькість історичної долі обох полісів. Очевидно, що подальші розвідки у цьому напрямі дуже перспективні.

Максимальна інтенсивність клейміння відзначена в першому періоді (розподіл вибірки з 24 клейм за періодами: I – 14, II – 6, III – 4). Клейміння посудин і лиття агораномних епіграфних гир в Ольвії пізніше першої чверті II ст. до н. е. не виявлено¹⁰⁰.

⁹⁶ Федосеев Н. Ф. Мерные сосуды Херсонеса Таврического // Херсонесский сборник. Севастополь. – 2005. – № 14. – С. 338; Stolba V. F. Hellenistic Chersonesos: Towards Establishing a Local Chronology // Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC. – Aarhus University Press, 2005. – P. 169; Николаев Н. И. Ольвийские декреты в честь граждан Херсонеса в контексте локальных хронологий Ольвии, Херсонеса и Понтийского царства // Аристей. – 2017. – XV. – С. 55–76.

⁹⁷ Stolba V. F. Hellenistic Chersonesos... – P. 169; Николаев Н. И. Ольвийские декреты... – С. 55–76.

⁹⁸ Федосеев Н. Ф. Мерные сосуды Херсонеса Таврического. – С. 337; Stolba V. F. Hellenistic Chersonesos... – P. 169; Николаев Н. И. Ольвийские... – С. 55–76.

⁹⁹ Федосеев Н. Ф. Три новых клейма на тонкостенных сосудах. – С. 244–247.

¹⁰⁰ Див. на <http://funtofil.livejournal.com/13723.html> світліну безпаспортної гирі, що буцімто походить з Ольвії (?) з дуже рідкісним в античному світі ім'ям Δρεί(γαλω?) або Δρεί(βαλις) (IPE I² 80) і шрифтом орієнтовно 150 р. до н. е. – 150 р. н. е.

У кожному з періодів клейміння зафіксовані досить надійно інтерпретовані й датовані пам'ятники і такі, що не піддаються інтерпретації. Більшість пам'яток має просопографічний зв'язок з надійно датованими. Отже, загальна картина агораномного клейміння і випуску агораномних гир видається досить надійною. Альтернативні датування клейм також відповідають хронологічним періодам інтенсивного клейміння. Зараз немає відповіді на питання щодо клейміння у проміжках між трьома зазначеними вище періодами, що засвідчує необхідність подальших досліджень у цьому напрямі. На користь гіпотези про відсутність епізодичного клейміння начебто свідчать факти реставрації мірних посудин. Реставрація також указує на високу вартість мірних посудин.

Хронологічно близькі клейма¹⁰¹ містять від одного до трьох імен, що підтверджує гіпотезу В. В. Крапівіної про незмінну кількість агораномів (три) в елліністичній Ольвії. Крім того, це свідчить на користь відсутності будь-якої регламентації на кількість імен агораномів, що містяться в клеймі і/або гирі. Генеалогічні розрахунки стабільно підтверджують перевищення віку головного агораномна над рядовими членами на 15–20 років, що узгоджується з виявленим раніше фактом для інших спільнот (жерці Евресибія, жерці Леократа тощо). Ця інформація, ймовірно, має узагальнювальний характер і може бути використана для подальшого розвитку просопографічної моделі громади й уточнення датувань списків колегій і спільнот.

Грунтовніше датування клейм і гир виконується в разі збігу додаткових клейм і надчеканок на гирях та клеймах з надчеканками та легендами чи диферентами на монетах (наприклад, гроно винограду, легенда По тощо). Продовження вивчення інформації з додаткових клейм і надчеканок та її інтерпретація є завданням подальших досліджень.

Стійкість клану Нікератів, Діонісіїв та Леократидів-Евресибідів ілюструє агораномне клеймо Ἀρίστον (Νικηράτου), Εὐμένεος (Συρίσκου), Ποσίδεος (Ποσιδέου) рубежу III–II ст. до н. е. з іменами відомих історичних осіб. Пропонується гіпотеза про те, що Євмен та Посідей, які згадуються в цьому клеймі, є дедикантами групи відомих посвят у Неаполі Скіфському та посвяти *ΙΡΕ Γ² 168* в Ольвії. Всі ці пам'ятки датуються, ймовірно, першими двома десятиліттями II ст. до н. е., відображаючи ранній ("ольвійський") етап існування Неаполя. Відповідно, Посідей Посідей не міг бути радником царя Скілура, як це традиційно вважається ще з часів В. В. Латишева. Крім того, традиційне уявлення про володаря торговельного флоту, організатора інтенсивної торгівлі з Родосом, переможця піратів, радника Скілура Посідея істотно суперечить сучасним даним археології: динаміка родоського імпорту в Причорномор'я, зокрема Ольвію, характеризується найвищою інтенсивністю в кінці III – першій чверті II ст. до н. е. (ця тема стосується перегляду традиційних, сталих уявлень щодо історичного процесу та потребує розвитку в подальших дослідженнях).

Родова належність агораномів з іменами Ἀπαιτοῦριος, Νουμήνιος, Ἄγρων, ΑΡΙΣΤΟ не з'ясована. Найактивнішу участь у магістратурі агораномів брав могутній

¹⁰¹ Пор. клейма ἀγορα(νομοῦντων) [Γ]κεσ(ίου), Ἀντι(μίστωρος), Μενάν(δρου) і Πεδιέως Ζωῖ(λου) ἀγορα(νόμου/νομοῦντος).

рід Діонісіїв (Εὐπόλις, Διονύσιος, Ἀριστείδης, Φιλόμηλος, Ποσίδεος (I, II), Ἀπολλόνιος?). Навпаки, ворожі Діонісіям Арістократида практично не брали участі в магістратурі. Агораномами, котрі входили в єдиний клан із Діонісіями, були Леократиди-Евресибіади-Леопрепіді (Εὐμένες), Нікрати (Κριτόβουλος, Ἀρίστων, Χαριναύτης?), Пантакли-Клеомброти (Ἰκέσιος, Παντακλῆς, Μένανδρος), Агатіни (Ἀντι(μ)ήστωρ, Ἀγάθαρχος), Дімокони (?) (Εὐβίσιος, Δημοκῶν), також особи з родів Арістокритидів-Сократидів (Σωκράτης, Φίλων, Ἀριστόκριτος?), Протогенів (Πρωτογένης), Дайкратів-Аристократидів (Δαϊκράτης, Ἀριστοδήμος?), Педей (Πεδιέως) та ін.

СКОРОЧЕННЯ

- АМСП – *Анохин В. А.* Античные монеты Северного Причерноморья. Каталог. – К., 2011.
- ВДИ – Вестник древней истории.
- КАМО – *Нечитайло В. В.* Каталог античных монет Ольвии VI в. до н. э. – III в. н. э. – К., 2000.
- КАО – *Крапивина В. В.* Коллегия агораномов в Ольвии // Боспорские исследования. – Симферополь; Керчь, 2004. – Вып. V. – С. 127–141.
- МАО – *Рубан В. В.* Магістратура агораномів в Ольвії // Археологія. – 1982. – № 39. – С. 30–40.
- МИА – Материалы и исследования по археологии.
- МО – *Карышковский П. О.* Монеты Ольвии: очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. – К., 1988.
- ПКЭО – *Николаев Н. И.* Политическая и культовая элита Ольвии IV–I вв. до н. э. – Николаев, 2008.
- ПрОП – *Николаев Н. И.* Просопография Ольвии Понтийской V в. до н. э. – I в. н. э. – К., 2014.
- ПрМНО – *Николаев Н. И.* Просопография в магических надписях Ольвии // Вопросы эпиграфики. – 2016. – № 10. – С. 217–278.
- СА – Советская археология.
- IG – Inscriptiones Graecae.
- IGDOP – *Dubois L.* Inscriptions grecques dialectales d’Olbia du Pont. Hautes Études du Monde Gréco-romain, 22. – Geneva, 1996.
- IPE I² – *Latishev B.* Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. – Petropolis, 1885–1916.
- IOIb – Надписи Ольвии / под ред. Т. Книпович, Е. Леви. – М.; Л., 1968.
- SEG – Supplementum epigraphicum Graecum. – Leiden, 1923–1971 ; Amsterdam, 1979.

Додатки

Рис. 1. Керамічні клейма та агораномні гирі Ольвії (ч. 1).
Рисунки і світлини В. В. Крапівіної, Є. І. Леві, Е. М. Прідіка, В. В. Рубана,
М. Ф. Федосєєва, автора статті

Рис. 2. Керамічні клейма та агораномні гирі Ольвії (ч. 2).
Рисунки і світлини В. В. Крапівіної, В. В. Рубана